

Рецензия

от доц. д-р Миряна Янакиева,
Институт за литература при БАН
за дисертационния труд на Христина Теодосиева,
представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
по научна специалност 2.1. Филология – Теория на литературата

Тема на труда: *„Модели на идентификация в литературата“ (Отъждествяване на личността и разпознаване на тъждественост в рамките на художествената творба в китайски и български произведения от XX в.)*

Дисертационният труд на Христина Теодосиева съдържа увод, пет части, заключение, библиография и четири приложения. Общият обем е 293 стандартни страници. Двадесет от тях представляват приложения. Библиографията се състои от 126 заглавия.

Чрез своето внимателно обмислено и ясно формулирано заглавие настоящият дисертационен труд заявява една от основните си черти, а именно съчетаването и взаимното допълване на теоретичния и практическия аспект на проведеното изследване. Построяването на модели несъмнено е мисловна работа от теоретичен тип, докато „разпознаването“, според сполучливо намереното понятие в поясняващото подзаглавие на дисертационната тема, се отнася до практическото действие на построените модели. Тази заявка, определяща за всеки резултатен научен труд, е спазена и убедително защитена в хода на изложението.

В подкрепа на това наблюдение бих открила някои концептуални моменти в уводната част, чието първо изречение – „Идентификацията в литературата и действителността е проблем“ – приковава вниманието на читателя с това, че както е пределно ясно и недвусмислено, така в същото време подсказва сериозния потенциал за различни проблематизации, заложен в обекта на изследването. В следващите редове е пояснено, че на проблематизиране подлежи както самата дума „проблем“, така и полагането на понятията „литература“ и „действителност“ в една и съща плоскост. В същия дух на прецизност по отношение на избора и

специфичната употреба на понятия идентификацията е разграничена от идентифицирането, като е уточнено, че първото от тях се отнася до процеса на отъждествяване, докато второто – до установяване на вече съществуваща тъждественост между два обекта. Оразличаването на тези два акта от подражанието също е важен момент в предварителното изграждане на терминологичната рамка на изследването.

Авторката посочва, че един от съществените въпроси на нейния труд е „Как и защо се променяме, общувайки с някого?“, като прави уговорката, че въпреки привидно нелитературния характер на този въпрос, съществуват убедителни аргументи именно литературата да бъде взета като отправна точка за неговото разглеждане. В същото време, дисертацията си поставя и чисто литературоведски задачи, а именно да изследва сюжетопораждащите и структуроопределящите функции на идентификацията в самото литературно произведение. Личното ми убеждение е, че в нашето научно поле днес най-актуални и защитими са точно такива дисертационни работи, които едновременно излизат от литературата и остават в нея.

Конкретните творби, съставляващи обекта на изследването, са от българската и китайската литература през XX век, като изборът им е обусловен от тяхната свързаност с кризисни моменти в новата история на двете общества и с аргумента, че „по време на криза интензифицираната необходимост от идентификация позволява тя да бъде лесно открояема“ (с. 8). Различните проявления на процеса на идентификация в избраните произведения са дефинирани като предмет на изследването, а неговата основна цел е изграждането на теория на идентификацията в рамките на литературната творба. Тук бих искала да подчертая един, по моему, много важен момент в дисертацията, свързан с това, което ще определя като научно самонаблюдение. В процеса на проясняване на своя теоретичен замисъл, авторката се изправя пред едно от първостепенните предизвикателства пред всеки теоретичен проект: да постигне цялостност и в този смисъл универсална – доколкото е възможно – приложимост на изработения теоретичен модел, като същевременно отчита специфичността и уникалността на

неговите проявления във всяка отделна литературна творба. Цитирам: „Едно от ключовите твърдения в настоящия труд е, че проявленията на идентификацията варират в зависимост от отделните характеристики на индивида, като всяко художествено произведение представлява отделно, независимо от останалите, поле на изследване. Тези твърдения в някаква степен оспорват възможността за изграждане на единна теория на литературната идентификация. В дисертацията обаче ще бъде предложен опит за открояване на различен тип белези на процеса, които биха довели до нужда от прилагането на съответните разбирания, предложени в теорията. След като бъде установено наличието на идентификация в едно произведение, към него може да се подходи по различен начин, отчитайки наличието на такъв тип изменение на личността. Въпреки разнородния характер на случаите ще се прилага един и същ подход, който спомага изследването да изведе универсален метод, приложим към всяка подобна проблематика, с оглед на художествените произведения” (с. 10). Цитираният пасаж от дисертацията според мен онагледява много добре високата степен, в която авторката осъзнава вътрешната противоречивост, присъща на всяко теоретично построение, изразяваща се в трудно постижимото съчетаване между общовалидно и частно.

Първа глава на труда представя методологията на изследването, съставена от два основни подхода – концептуалния анализ и теорията на моделите, съчетани с елементи от наратологията. Първият от тях, състоящ се в опит за синтез на значенията на дадено понятие, наслоени върху него вследствие на различните контексти на употреба, е приложен спрямо понятията „идентификация” и „модел”. Използването на втория подход, съсредоточен върху начините на функциониране на моделите, е обосновано от разбирането, че отделният литературен текст следва да бъде разглеждан като самостоятелен модел. Тук е важно да се изтъкне и разграничението между модел „на” и модел „за”, към което авторката се придържа.

Вниманието във втора глава се фокусира върху анализа на ключовото понятие „идентификация”. Изясняването му тръгва от етимологията на думата. Авторката се спира и на съпоставката с близките до него понятия „идентичност” и „имитация”. Употребите на понятието, представляващи интерес с оглед на целите и задачите на

изследването, са систематизирани в карта на употребите (с. 46), която внася полезна нагледност и несъмнено би могла да изпълнява практическо предназначение при интерпретацията на литературни тестове, в които проблемът за идентификацията е структуроопределящ. Разнообразните значения на понятието са посочени и чрез поредицата от предлози, с които то може да бъде съчетано: идентификация „със“, „чрез“, „във“, „към“ и „през“. Психоаналитичното разбиране на идентификацията е разгледано въз основа на текстове на Зигмунд Фройд, Карл Густав Юнг, Ерик Ериксън, Ерих Фром и Мелани Клайн.

След това очертаване на общотеоретичните аспекти на идентификацията, авторката пристъпва към изследване на литературната идентификация в рамките на художествената творба. Тя установява четири основни различия между литературната идентификация и тази в действителния живот на индивида, а именно фрагментарност; възможност за невъзможното; смъртта като финал на отъждествяването; сливане на действията и причините за тях. Тези специфични особености на литературната идентификация са пояснени чрез позоваване от литературни или философски текстове. Ще посоча един пример от параграфа, в който авторката разсъждава върху третата специфика - смъртта като финал на отъждествяването: „В действителността чрез психоанализата рядко бива изследван краят всички идентификации по отношение на дадения индивид, защото, за да бъде видян такъв, трябва да е настъпил и краят на живота. Художествената творба обаче позволява именно такъв тип наблюдение, тъй като „смъртта е санкцията за всичко, което е казал разказвачът. Той е заел авторитета си от смъртта“ (Бенямин, 2000, стр. 372). Именно когато погледне цялата история на своя герой отзад напред, авторът може да изгради цялостната представа за него. Това е и основното предимство на литературата спрямо действителността в изследването на процеса на идентификация – тя може да го обхване до самия му формално разбран край с оглед на границите на художественото произведение” (с. 68).

Понятията и подходите, представени в собствено теоретичния дял от разработката, са синтезирани в част 2.б., озаглавена „Предварителни инструменти за разглеждане на отъждествяването в литературата“. Предложени са кратки и ясни определения на понятията

„идентифициране“ и „идентификация“. Първото е дефинирано като „установяване на тъждественост или сходство между две неща, извършено от трето лице или от представител на тази двойка, на базата на състояние на нещата“, а второто като „процес на несъзнателно отъждествяване на личността с външноположени спрямо нея фактори, индивиди, социални групи или роли, който се проявява като неосъзнато подражание.“

Към проверката на действието на изработения теоретичен модел авторката пристъпва в третата част на дисертацията, където са анализирани произведения от българската литература. Анализирайки разказа „Ерих Райтерер“ от Владимир Полянов, тя различава в него три нива на идентификация, които определя съответно като *проективна идентификация* (съгласно термина на Мелани Клайн), възникване на въображаем образ и отъждествяване на разказвача и героя. Съпадението на името на героя Ерих Райтерер с това на неговия изкустител, което с оглед на въпроса за идентификацията играе важна роля в разказа, е разгледано през призмата на философския проблем за назоваването.

От следващата анализирана творба – романа „Кръв“ на Константин Константинов, е изведен друг литературен модел на идентификация – неустойчивата. Във фокуса на вниманието са различните отъждествявания, през които преминава главната героиня на романа Вяра Добрева – със социалната ѝ роля а лекар, с образа на нейния любим и с майчинството. Разгледан е и моделът на разрушаване на идентификацията, което настъпва с героинята след смъртта на нейния избраник.

С оглед на задачите, които Христина Теодосиева си е поставила в своя труд, третата българска творба – Вапцаровото стихотворение „Двубой“, е особен благодатен обект за изследване на идентификационни модели. Авторката откроява в него две различни представи за идентификация – с Живота и с поредица отделни персонажи, намиращи се в сходна позиция. В своя анализ тя отчита жанровата характеристика на творбата и критическите интерпретации на проблема за идентификацията във Вапцаровата лирика в българската литературоведска традиция. Приложен към стихотворението „Двубой“, теоретичният модел, изграден в първите две части на дисертацията, съдейства за извеждането на преден план

редица важни смислови аспекти на текста. Анализът на „Двубой“ е несъмнено силен и приносен момент в работата на Христина Теодосиева. По същия начин бих оценила и обобщението в края на трета глава, в което от анализите на трите български литературни произведения, разкриващи различни модели на идентификация, са изведени общи принципи, които, въпреки различията, действат във всички тези модели.

В Четвърта глава предмет на разглеждане са възможните паралели между българската и китайската литература. Посочени са общи мотиви между двете литератури като например търсенето на националните корени. Сред идентификационните модели, конструирани на базата на прочита на избраните от авторката китайски творби, са такива като идентификацията с предците, идентификацията с наследника, идентификацията с миналото и др.

В заключението на дисертацията са синтезирани резултатите от изследването и е защитено неговата релевантност от литературоведска гледна точка. Както подчертава авторката, макар определенията и употребите на „идентификация“ в нейния труд да са изведени с помощта на средства, различни от литературоведските, представянето на изследвания проблем има съществена връзка с въпросите за сюжета, изграждането на образността в творбите и разбирането на основната „интрига“.

Авторефератът представя дисертацията съвсем точно. Формулираните приноси отговарят напълно на постигнатото в този труд.

Убедено препоръчвам на уважаемото Научно жури да присъди на Христина Теодосиева образователната и научна степен „доктор“ по научна специалност 2.1. Филология – Теория на литературата.

12. 12. 2018